

MAGYAR NYELV

108. ÉVF.

2012. TÉL

4. SZÁM

A veszprémvölgyi monostor görög nyelvű adománylevele – legelső hazai nyelvemlékünk?*

8. Túrki metropolitája. – Az alábbiakban azt a kérdést vizsgáljuk meg – mely egyben közelebb vihet az alapítás időpontjának meghatározásához –, hogy megtudhatunk-e valami többet az adománylevélben *metropolita*-ként említett alapítóról.

A) Az adománylevéllel kapcsolatos kérdések egy részét – köztük különösen a datálás kérdését – új megvilágításba helyezi az a tény, hogy a monostort „a metropolita” alapította. A dokumentálhatóan első magyar egyháztartomány (az esztergomi) alapítása 1001-re tehető (DHA. 22), ezen kívül még egy egyháztartományról tudunk, a kalocsairól, melyet későbbinek, de általában szintén Szent István-i alapításúnak szokás tartani. Ennek alapján kijelenthetnénk: a veszprémvölgyi női monostort nem alapíthatták 1001 előtt (vö. DHA. 22–3). Rögtön adódik azonban – a renovatio szövege nyomán – a kérdés: az első magyarországi latin érsekség legelső, illetve valamelyik korai érseke görög nyelvű-rítusú lett volna? S ha igen, akkor szolgálata alatt a rá való tekintettel csak görög nyelvű oklevelek készültek volna? E lehetőséget minden bizonnyal kizárhatjuk, már csak azért is, mert Esztergom érsekeit Szent István idejéből ismerjük: Domonkos (GYÖRFFY 1977/1983: 150–1), Sebestyén (Radla) (i. m. 181–2), Anasztáz (Asztrik/Asrik) (i. m. 140–4, et passim). De az is nehezen képzelhető el, bár kevésbé lényeges szempont, hogy az esztergomi érsek suffraganeus püspöksége, azaz Veszprém területén – a püspök beleegyezésének említése nélkül (vö. renovatio) – monostort alapítson.

Kalocsáról ugyanakkor alig tudunk valami biztosat mondani, alapítását legkorábban 1002-re szokás tenni (GYÖRFFY 1977/1983: 178). A források elsőként szintén Anasztáz-Asztrikkal hozzák kapcsolatba, ekkor még püspökségként említve, érsekeit 1050-től ismerjük. Ha a kalocsai érsek alapított volna monostort Veszprémbe, az még több kérdést vetne fel: a *metropolita* megnevezés esetében immár nem egyértelmű, melyik érsekről van szó, illetve a veszprémi püspökség, egyben az esztergomi érsekség területén történő alapítás ezen főpásztorok személyének (beleegyezésének) említése nélkül még kevésbé tűnik valószínűnek. A fő nehézségnek azonban itt is a „görög nyelvűség” renovatióbeli említése mutatkozik. Egy latin érsekség előjárójának elzárkózása a latin oklevelezési gyakorlattól felettébb furcsa jelenség lenne. Metropolita által történő alapításra – úgy tűnik –

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Első részét l. MNy. 2012: 303–22.

más lehetőség nem kínálkozik, kivéve, ha feltételezzük, hogy Magyarország területén ezidőtájt más metropolita is működött.

B) Mielőtt megvizsgálánk egy további metropolita hazai működésének lehetőségét, ki kell térnünk néhány, a római egyház magyarországi jelenlétének kezdeteit érintő, mindmáig megválaszolatlan egyháztörténeti kérdésre.

1. A Szent István-i magyar egyházszervezet története kapcsán feltételezni szokás, hogy Esztergom alapítását csupán a veszprémi egyházmegye létrehozása előzte meg (pl. GYÖRFFY 1977/1983: 177–8), avagy alapítása vele párhuzamosan történt (pl. TÖRÖK 2001: 176). Legalábbis elgondolkodtató, hogy a római egyház hazai szervezésének kezdetén egyetlen suffraganeus püspökséggel máris érsekség alakul.

2. A Szent István korában alkalmazott 9. századi egyházi gyűjtemény, a *Collectio Pseudo-Isidoriana* szerint 10–12 püspökség alkot egy érseki egyháztartományt. Az esztergomi érsekség tehát egyfelől teljesen elegendő lett volna a teljes magyar egyházszervezet élére, másfelől egyébként is szokatlan, hogy missziós területen (azaz újonnan megtért népek esetében) hamarjában két tartomány is létesüljön (vö. BAÁN 1995a: 19, LAKATOS 2010). A Hartvik-féle István-legenda szerzője kísérletet tesz e második magyar érseki székhely létesítésének magyarázatára, ám e történet kánonjogilag nemigen támasztható alá (BAÁN 1995a: 23). Tudnivaló, hogy mind itthon, mind a pápai udvarban jó ideig kétségek merültek fel e második magyar érsekséggel kapcsolatban, érseki rangjának vitán felüli elismerése pedig csupán a 12. században következett be. E második érsekség alapítása egyházi szempontból nem indokolt „egyházszervezeti különlegesség” (LAKATOS 2010).

3. A kalocsai érsekség más szempontból is egyháztörténelmi kuriózum. A 11. század végére két székhelye lett: Bács és Kalocsa. Hasonló esetben rendszeren a régit felváltotta az új, például Bihar, majd Várad. Kalocsa esetében azonban mindkét székhely megmaradt.

4. Szinte teljesen elképzelhetetlen, hogy a 950-es évek legelején az erdélyi gyulával (feltehetően Zomborral) Magyarországra érkezett Hierotheosz püspök térítő munkája nyomában fél évszázad alatt – megannyi görög monostor alapítása mellett – legalább a Kárpát-medence keleti-délkeleti részeiben ne történt volna kísérlet a görög egyházszervezet kiépítésére.

5. Úgy tudjuk, Szent István először a dunántúli egyházmegyéket szervezte meg, melyekről kivétel nélkül említést tesznek közvetlen vagy közvetett okleveles források: 1001 v. 1001 e.: Veszprém (adománylevele 1009-ből: DHA. 49–53), 1001: Esztergom (DHA. 22–4), 1009 e.: Győr (már létezett, amikor a pécsi egyházmegye alapító levelét itt aláírták: DHA. 54), 1009: Pécs (DHA. 54–8). Ezen kívül a Dunától keletre 1004–1009 k.: Eger (TÖRÖK 2001: 177; 1009-ben kelt adománylevele: DHA. 60–1) és 1009 u.: Vác (a szomszédos, köztük a veszprémi püspökség területéből kihasítva). Felettébb különös, hogy éppen a legkésőbbi alapításúnak tartott egyházmegyék (Bihar, Csanád, Erdély) Szent István-i alapításáról nem maradt fenn semmiféle írásbeli feljegyzés, illetve Csanád kivételével lényegében semmit nem tudunk 11. századi püspökeikről. Talán az sem véletlen, hogy ezek a területek éppen a korábbi görög misszió területei.

6. Egészen különleges a csanádi egyházmegye korai története. Nem feltétlenül magától értetődő, hogy amikor Gellért püspök elfoglalja püspöki székét, rezi-

denciául miért éppen az Oroszlánosra üldözött marosvári görög szerzetesek monostorára volt szüksége, melyet Ajtony alapított (MORAVCSIK 1938: 405, TÖRÖK 1990: 48). Vajon Ajtony korábban tényleg csak azért fordult a görög egyház felé, mert István be akarta vezetni az egyházi tizedet, amit Bizánc nem kért (GYÖRFFY 1977/1983: 166)? Csupán ezért alapította volna a marosvári görög monostort is? Elképzelhető továbbá, hogy a későbbi „kitelepítésnek” nemcsak praktikus, de politikai okai is voltak. Csupán megjegyezzük, hogy efféle erőszakos „rítuscseré” nyomai későbből is ismertek (I. András görög szerzetesek lakhelyén alapítja meg a tihanyi bencés apátságot, vö. SZENTGYÖRGYI 2010: 303).

C) Nyugati források a legkorábbi időkől említik Magyarország érsekeit. Egyik első említése 1007: *Anastasius ungarorum archiepiscopus* (DHA. 43), a bambergi püspökség alapításánál közreműködő egyházfő és tanú. Nem kétséges: az aláírás mögött Esztergom érseke áll. (Nem problémátlan e titulust a kalocsai érsekség ekkorra már feltételezett fennállásával egyeztetni, bár elismerésének problémájáról fentebb szoltunk, illetve az *archiepiscopus* a korban ’primás’ jelentsben is állhatott, l. BAÁN 1995a: 19.)

D) A hagyományos egyháztörténelmi vélekedés szerint „[a Hierotheosz nyomán] folytatott, eredményes térítő tevékenység [...] nem jelentett intézményes jelenlétet, s főként nem a bizánci birodalmi egyházba betagolt magyar hierarchiát” (TÖRÖK 2001: 176). Megjegyzendő, hogy a nem sokkal későbbi kijevei bizánci misszió nyomán lényegében fél évszázad alatt kiépült a teljes kijevei egyházszervezet (BAÁN 1995a: 20). Már csak e párhuzamot figyelembe véve is nehezen elképzelhető, hogy a kijeveihez hasonló bizánci egyházszervező munka nálunk még csak el sem kezdődött volna.

Az újabb kutatások nyomán ismeretessé vált: három bizánci forrás is tanúsodik arról, hogy a 11–12. századi Magyarországon létezett egy, a konstantinápolyi patriarchátus alá tartozó ortodox egyháztartomány: „Turkia metropolíája” (BAÁN 1995a: 19). Hogy ez az egyháztartomány valóban Magyarországon keresendő, azt GYÖRFFY kutatásainak nyomán (1977/1983: 167–8, DHA. 429–30) BAÁN ISTVÁN tisztázta (1995a: 21, 1995b: 1169).

A keleti rítusú metropolia megszervezésének időpontját nem ismerjük, de megfontolandó, hogy létrejötte nehezen elképzelhető a latin egyházszervezet kiépítésével párhuzamosan. Valószínűbbnek látszik, hogy „Turkia metropolíája”¹ a 10. századi bizánci missziós tevékenység nyomán korábban létesült. Bármikor is alapították azonban a magyarországi görög metropolíát, a bizánci egyházszervezet jelenlétét mindenképpen korábbra kell datálnunk, hiszen a keleti egyháztartomány alapításának feltétele a már korábban létesített püspökségek működése.

Az említett források közül kettő (egy Athosz-hegyi és egy párizsi kódex) is tudósít arról, hogy „Ióannész, Turkia metropolitája” 1028-ban részt vett a Konstantinápolyban tartott zsinaton (BAÁN 1995a: 19, vö. 1988: 749). E zsinaton természetesen csupán az ortodox (keleti) egyháztartományok képviseltették magukat.

¹ A görög forrásokban szereplő *Τουρκία* név leginkább valószínű olvasata: *Türkia*. A jelen tanulmány szövegében gyakran előforduló, a történelemtudományi szakmunkákban elterjedt görög olvasatú *Turkia* névalakot – rendszeren idézőjelek közé fogva – e szakmunkák nyomán használom.

Így részint a névforma, de még inkább a rítus alapján biztosan kizárható, hogy a zsinat résztvevői között szereplő „Turkia metropóliája” személyét az esztergomi érsekkel azonosítsuk. Egy harmadik (ugyancsak az Athosz-hegyen őrzött) kódex püspöklistájában „a konstantinápolyi patriarchátus alá tartozó metropoliták jegyzékében a 60. helyen szerepel Turkia metropolitája” (BAÁN 1995a: 19). E dokumentumok igazolják az ezredforduló környékén a bizánci ortodox egyházszervezet jelenlétét Magyarországon. Mindezeket kiegészítheti negyedikként „Antóniosz »szünkellosznak és Turkia elnökének« (BAÁN 1988: 749) 11. századi pecsétje (vö. MORAVCSIK /1988: 253, HOLLER 1996: 943), aki az említett Ióannész metropolita „elődje vagy utódja lehetett” (BAÁN 1988: 749). S talán idevonható még két – a *türk* népvétet említő – püspöki pecsét felirata (a feliratok, illetve a rájuk vonatkozó kételyek: MORAVCSIK /1988: 253, HOLLER 1996: 943–4, 950–2).

A metropolitai szék sejtetően folyamatosan be volt töltve a 10. század végétől (feltehetően legalább a 13. század elejéig, vö.: BAÁN 1988: 750, KOMÁROMI 2007: 219). Ebben az időintervallumban tehát legalább két (ha a kalocsaival is számolnánk: három) érsekünk, illetve metropolitánk van, a saját rítusában mindkettő a „Magyarország érseke/metropolitája” titulust viseli.

Tudnivaló, hogy a keleti és a nyugati egyházkormányzat között egészen a IV. Lateráni Zsinatig, tehát 1215-ig nem volt területi átfedés, ez mindkét egyház kánonjoga alapján elképzelhetetlen (BAÁN 1995a: 22). Ez azt jelenti, hogy „Turkia metropolitájának” joghatósága nem terjedhet ki azon területekre, melyek fölött az egyházi igazgatást Esztergom érseke gyakorolja, és viszont. Eszerint volt egy bizánci és egy római rítusú Kárpát-medencei magyar terület, okkal viselte tehát mindkét főpap lényegében ugyanazt a címet.

E) „Turkia metropolitája” titulusból következően: 1. meghatározott székhellyel rendelkezik (szemben egy „missziós püspökkel”, pl. Hierotheosz, vö. PIRIGYI 1990. 1: 20–1), illetve 2. több püspökség előljárója.

1. A metropolita székhelyét nem ismerjük. A korai időkre vonatkoztatva többen Száva-szentdemeteren sejtik (GYÖRFFY 1972: 612, H. TÓTH 1995: 29, BAÁN 1988: 749), az említett pecsétek Szent Demeter-ábrázolásai is ezt sejtetik. Kinnamosz az 1164-es görög hadjárattal kapcsolatban ugyanakkor egy másik metropolitai székhelyet említ: „a Dunán [...] átkelven egy *Pagatzion* (*Παγάτζιον* = *Bács* [*< R. Bayacs*, FNESz.]) nevű városba érkezett. Ez a város metropolisa a sirmioniaknak, itt tartózkodik a nép főpapja is” (MORAVCSIK /1988: 221, vö. BAÁN 1988: 750).

2. Alárendelt püspökségeit nyilván azon a területen kell keresnünk, ahol a 10. századi bizánci misszió folyt: keleten és délkeleten. A „Turkia metropolitájának” alárendelt püspökségek tehát minden bizonnyal: Erdély, Bihar és Csánád (BAÁN 1995a: 23, KOMÁROMI: 2007: 219). Éppen azok az egyházmegyék, melyeknek „Szent István-i” alapításáról semmiféle dokumentáció nem maradt fenn, annak ellenére, hogy e püspökségeket hagyományosan későieknek szokás gondolni. E létrejöttük feltehetően görög egyházmegyék alapításával és korai püspökeikkel kapcsolatos forráshiány viszont nagyon is magyarázható azzal a ténnyel, hogy a bizánci patriarchai és császári irattár az 1204-es, illetve az 1453-as fosztogatások következtében teljesen elpusztult (BAÁN 1988: 750). További

feltételezésekre nem bocsátkozva meg kell jegyeznünk, hogy éppen ezek a püspökségek a későbbi kalocsai érseki tartomány suffraganeus püspökségei. Nem kizárt tehát, hogy Kalocsa mint a római egyházszerzet számára nem kellő indokkal „létrejött”, „újabb” érsekség valójában „Turkia metropóliájának” jogutóda, esetleg „Turkia metropóliája és a kalocsai érsekség valószínűleg kezdettől fogva azonosak” (BAÁN 1995a: 22; a kérdéshez l. még UŐ. 1997).

Az egykor feltételezhetően „Turkia metropóliáját” alkotó egyházmegyék korai történetét tekintve a legtöbbet a marosvári (csanádi) egyházmegyéről tudhatunk. Jó okunk van feltételezni, hogy Ajtony – Istvánnal szemben függetlenségét őrizni kívánandó – nem csupán görög szerzeteseket telepített le Marosvárt, de esetleg püspökséget is alapíthatott, vagy még valószínűbben az ismert monostoralapítással erősítette meg a már működő püspöki székhely bizánci jellegét. Erre vonatkozóan figyelemre méltó, hogy „Ajtony törzsi államának és a csanádi püspökségnek a területe egybeesett” (KRISTÓ 1988: 459). A tized bevezetésének kísérlete annak a Szent István-i törekvésnek a jele lehet, hogy – uralmának kiterjesztésével párhuzamosan – Ajtony egyházmegyéjét a római egyházszerzet hatókörébe vonja. Ajtony legyőzése (az újabb kutatások 1008-ra teszik, vö. BAÁN 1988: 749) után ugyanakkor nem következett azonnal a terület egyházi értelemben vett „romanizálása”. István tehát, bár uralkodásának első felében Bizánc-ellenesnek tűnő politikát folytatott, „a görög orientációjú, önállósodni akaró főurak ellen nem vallási, hanem hatalmi okokból indított harcot” (uo.). Ajtony leverésével „megelégedvén” nem szervezte meg (nézetünk szerint: át) azonnal a csanádi egyházmegyét, erre csak jóval később, 1030-ban került sor, amikor Gellért kapja meg a marosvári püspöki széket. E kinevezés nyomán az itteni görög szerzeteseknek távozniuk kellett, „áthelyezték” őket az oroszlanosi monostorba, az – ekkorra talán megüresedett – ortodox püspöki szék pedig immár latin főpappal lett betöltve (BAÁN 1995a: 23). Minden bizonnyal hasonlóképpen lehetett latinná az erdélyi (és a bihari) egyházmegye is, ugyancsak nem feltétlenül közvetlenül Gyula hatalmának a felszámolásával összefüggésben (vö. BAÁN 1988: 749).

„Turkia metropóliája” – István király egyeduralmi törekvéseinek eredményeként a keleti területeknek a királyi uralom alá vonásával párhuzamosan (innen származhat a „kései alapítások” vélelme) – lassan valamennyi egyházmegyéjét elveszti. Székét azonban (talán 1018 után megváltozott, Bizánc felé is nyitó politikája okán) sem István, sem a későbbi uralkodók nem számolják fel, így maradhat meg a déli végeken, Bácsban. És ez lehet az oka annak, hogy az ortodoxia lassú visszaszorulásával párhuzamosan – már a 11. század legvégétől – a kalocsai érsekség kettős székhellyel: Kalocsa és Bács, továbbá két káptalannal rendelkezik, de következetesen mindig csupán egyetlen érseke van. Érdeemes lenne megvizsgálni, hogy a székhelyüket a 12–13. század folyamán Bácsban tartó érsekek között jellemző-e a bizánci érdekeltség. Talán az sem véletlen, hogy azokat az Árpád-házi uralkodóinkat, akiknek királlyá kenését az esztergomi érsek éppen erős bizánci kötődéseik miatt utasította el – II. Lászlót, IV. Istvánt, majd III. Bélát – a kalocsai érsek készségesen megkoronázta (KOMÁROMI 2007: 223). (E kérdések tisztázása mindenesetre az egyháztörténelem kutatóira vár, mindazonáltal – az általunk is

idézett – újabb kutatási eredmények azt mutatják, hogy korai egyháztörténetünk-ről még koránt sem tudunk minden tudhatót: vö. BAÁN 1995b: 1170.)

F) A veszprémi egyházmegye alapítását, annak körülményeit ugyancsak homály fedi. Ami biztosat állíthatunk: 1009-ben az egyházmegyét István király adományokkal látja el (DHA. 52–3). A király által kiadott oklevél valóban csupán adományokat említ, nem rögzíti az egyházmegye határait, illetve általában mint létező (és nem ezen oklevél által alapított) egyházmegyéről beszél (pl. „Wesperen, in qua ipsius episcopatus sedes est constructa”, DHA. 52; *est constructa*: előidejűséget kifejező *praes. perf.*-ban). Alapítólevelét nem ismerjük. Az esztergomi érsekség alapítása minden valószínűség szerint feltételezi suffraganeus püspökség(ek) létét. Azokat az egyházmegyéket, melyek István király halálakor a kalocsai érsek fennhatósága alá tartoznak, akár azért, mivel a nemigen igazolható hagyomány szerint későbbi alapításúaknak gondoltunk, akár, mert bizánci eredetűnek véljük őket, ezúttal egyértelműen kizárhatjuk. El kell tekintenünk az igazolhatóan későbbi pécsi és váci püspökségtől, s minden bizonnyal az egritől (TÖRÖK 2001: 177) is. Esztergom érseki székének létrejöttékor saját egyházmegyéje mellett tehát csupán a veszprémi (és esetleg a szintén 1009 előtt, de pontosabban nem tudjuk, mikor alapított győri) egyházmegye sejthető suffraganeus püspökségének. A fenn nem maradt alapító oklevél (DHA. 22–4) e körülményeket vélhetően tisztázná. A hagyományosan 1002-re datált (interpolált) pannonhalmi alapítólevelét már említi Veszprém püspökségét. (Az oklevél keletkezésének időpontjaként újabban az 1001. év merült fel: THOROCZKAY 2010: 437.) Az esztergomi és a veszprémi egyházmegyék egymáshoz képesti földrajzi elhelyezkedése a kutatók számára azt sejteti, hogy a veszprémi alapítás az esztergomi érsekségét megelőzi, de legalábbis párhuzamos vele (tehát annál semmiképpen nem későbbi), így 1001-re vagy inkább 1001 előttre datálendő.

G) A veszprémvölgyi apátság görög nyelvű (rítusú), görög szokások szerint görög monostort alapító metropolitája esetében – fentebb számos kánonjogi-egyháztörténelmi érveléssel is megtámogattuk – „valószínűtlenség lenne az esztergomi érsekre gondolni” (BAÁN 1995a: 21), ő minden bizonnyal „Turkia metropolitája” (BAÁN 1988: 750). Ez azonban, elsősorban – amint ezt a kérdést igyekeztünk részletesen körbejárni – magát az alapítás tényét jelenti, csak „járulékosan” utal privilegizált helyzetre. „Keleti” oldalról nézve ebből okkal következtethetünk arra, hogy Veszprém az alapítás időpontjában közvetlenül „Turkia metropolitájának” egyházi fennhatósága alatt áll. Talán ennek „emléke” a Kr. u. 325-ös Nikaiai (Niceai) Zsinatra utaló (Nov. 131. c. 1.), a bizánci oklevelezés által alkalmazott (vö. FEHÉR 1927–1928: 19, VESZPRÉMY szerk. 2002: 37, 14. j.), az 1009-es adománylevelbe a VeszprAd.-ból pecséttel lezártsága okán közvetlenül át nem kerülhetett „318 egyházatya” említése. (A 318 egyébként bibliai eredetű szám, a Ter 14,14 szerint Ábrahám szolgáinak száma. A szám „szent” voltát igazolja, hogy ismeretes olyan korai hagyomány is, amely a zsinat évszámát is – az atyák számához igazítva – 318-ra módosította, vö. HistConcNic. 7.) „Nyugati” szempontból pedig – a területi illetékesség okán – nemigen feltételezhetjük, hogy az alapítás (különösen oklevélbeli említés nélkül) a már létező veszprémi (latin) püspökség, s ezáltal az esztergomi érsekség joghatósága alatt álló helyen történék (ehhez l.

még: GUTHEIL 1977: 153). Így kánonjogi és egyháztörténeti megfontolásból az alapítás terminus ante quemjét az 1000-es évnél húzhatjuk meg.

9. Az alapítás feltételezett körülményei. – A fentebb mondtak alapján tehát igen valószínű, hogy a Veszprém-völgy monostorát 1001 előtt alapították. Hogy alapítását konkrétan ki (István vagy még Géza, esetleg bármelyikük „idejében” Sarolt) kezdeményezte, nehéz lenne megmondani.

A) A görög monostoralapítás közvetlen motivációját sem könnyű rekonstruálni, a vonatkozó oklevélformulából („a magam, hitvesem és gyermekeim, valamint egész Pannónia lelki üdvéért”) nemigen lehet következtetéseket levonni. Alapvetően három típusát különböztethetjük meg a monostoralapítást szorgalmazó uralkodói motivációknak: 1. Tisztán politikai. Erre – tanulmányunk elején utaltunk rá – mind Géza, mind István idejéből számos külpolitikai eseményt lehet említeni. 2. Politikai, mely magánéleti mozzanattal társul. Ez lehetne a dinasztikus házasság tervezéséhez, jelesül Imre herceg bizánci érdekeltségű házasságához kapcsolódó monostoralapítás. Az e szempontot érvényesítő kései alapítás feltételezését HOLLER LÁSZLÓ (2011: 283–8) meggyőzően cáfolta. 3. Politikai megfontolásoktól független, kifejezetten magánéleti motiváció. A feltételezett 1001 előtti alapítás talán leginkább e harmadik lehetőséget támogatja.

István király nővérét, Géza és Sarolt lányát – aki feltételezhetően anyja rítusát követve görög keresztény volt – Radomil Gavril, a későbbi bolgár cár áldott állapotban (997–998 táján) elűzte udvarából (MORAVCSIK /1988: 97). Gyermeke, Delján Péter már Magyarországon született. „Ismeretlen nevű édesanyja a veszprémi apácakolostorban élt” (MKatLex. on-line *ismeretlen nevű magyar királyi hercegleány*, vö.: FEHÉR 1927–1928: 11, RÉVÉSZ 2010: 363). (A kérdéshez l. még: FEHÉR 1927–1928: 11–6, DEÉR JÓZSEF 1927–1928, VAJAY 1967: 67, KOMJÁTHY 1971: 45–6, KOSZEV–HRISZTOV–ANGELOV 1971: 34–5, TIMKÓ 1971: 398–9, MAKK 1996: 44, 54, KRISTÓ 2003: 88, 111, RÉVÉSZ 2010: 362–3.)

A iustinianusi törvények szerint a házasságtörésen ért asszonynak monostorba kellett vonulni, s ha férje két éven belül nem fogadta vissza, élete végéig ott kellett tartózkodnia (Nov. 134. c. 10, vö. SÁRY 2007: 74; a házasság felbontásáról és a vezeklésről a bizánci jogban l. még KOMÁROMI 2006). Az elbocsátás okát nem ismerjük, így nem kívánunk fikciókat kergetni. Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy ha ez az elbocsátás „megfelelő ok nélkül” (SÁRY 2007: 74; a „megfelelő” okokra: KOMÁROMI 2006) – tehát nem feltétlenül házasságtörés miatt – történt, az elbocsátott asszonynak, legalábbis a iustinianusi jogalkotás értelmében, akkor sem lehetett újraházasodnia, hasonlóképpen monostorba kellett vonulnia. „Monostori elhelyezését” pedig „a helyi püspöknek kellett elrendelnie” (SÁRY 2007: 74, vö. Nov. 134. c. 11). Ilyen körülmények között feltétlenül szükséges lehetett egy – ismereteink szerint Magyarország területén korábban nem létezett – bizánci női monostor megalapítása. E körülmények egyben magyaráznák a királyi család azon tagja név szerinti említésének egyes kutatók által felvetett hiányát, aki miatt kezdeményezni kellett e monostor alapítását.

B) Még azt a kérdést tehetjük fel: miért éppen Veszprém az alapítás helye?

Veszprém, hagyományosan a „királynők városa”. KRISTÓ szerint „feltételezhető, hogy már Géza Veszprém várában jelölte ki felesége, a fejedelemasszony udvarát” (2003: 88). Ennek alapján a helyszín kiválasztása tekintetében Sarolt fejedelemasszony fogható gyanúba.

Egyfelől egy ilyen magánéleti helyzetben minden bizonnyal a görög rítusú Sarolt veszi kezébe az események irányítását, aki Géza uralkodásának utolsó, s feltehetően Istvánénak első éveiben – a korabeli feljegyzés (Querfurti Szent Brúnó) szerint – „az egész országot egy férfi kezével tartotta hatalmában, és mindazt, ami férjéé volt, maga irányította” (KRISTÓ szerk. 1999: 83, vö. MAKK 1996: 41, KRISTÓ 2003: 88). Emellett – szintén az említett szerző kissé túlzó feljegyzése nyomán – úgy tűnik, hogy Sarolt az egyházszervező munkából is kivette a részét: „qua duce erat christianitas apta” (MORAVCSIK 1938: 406, GUTHEIL 1977: 151).

Másfelől Veszprémben ezidőtájt egy másik elüldözött királyné is tartózkodik. Vitéz Boleszláv lengyel fejedelem második felesége – a szakirodalom nem egységes annak megítélésében, hogy ő is Sarolt és Géza leánya-e (Judit) – néhány évvel korábban költözött fiával Magyarországra. Abba a városba, melynek – a hagyományos névmagyarázat szerint – esetleg éppen az ő *Bezprzem* (~ *Bezprzym*) nevű fia lett – feltételezett első ispánjaként – a névadója (MELICH 1925–1929: 398–9, PAIS 1939: 7–8, FNESz. *Veszprém*; de felmerült, hogy a személynévi eredetű helynévadás korábbi: GUTHEIL 1977: 28–9). E feltételezés esetén az uralkodó (vagy még inkább közvetetten Sarolt) kezdeményezésére – szintén a iustinianusi jognak megfelelően – „a helyi püspök”, ez esetben a bizánci rítusú metropolita gondoskodott alkalmas monostorról.

Meg kell jegyeznünk, hogy ZSOLDOS ATTILA – a közvetett források újraértékelése nyomán – Sarolt vonatkozásában a hagyományostól eltérő véleményt fogalmaz meg a „királynők városa” kérdésében (2000: 177–8). Mindazonáltal a 10. században Veszprém mint fejedelmi központ a térítő (egyházi) központ funkcióját is betölthette (KMTLex. *Veszprém, Veszprémi püspökség*).

C) Feltétlenül le kell azonban szögeznünk, hogy ez az uralkodóházzal kapcsolatosan említett, a monostor alapításának esetleg lehetséges motivációját felvázoló gondolatmenet – részletei bármennyire is illeszkednek mind kánonjogilag, mind a történelmi események tekintetében a veszprémvölgyi monostor alapításának egyházi vonatkozású körülményeihez – csupán egy lehetséges feltételezés, melyet jelenlegi ismereteink alapján igazolni nem tudunk. Éppen ezért ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy a monostor alapításának dátumát nem az uralkodóházzal kapcsolatos eseményekre, hanem a tényleges alapító (a metropolita) egyház-történeti-kánonjogi helyzetének több szempontú megítélésére alapoztuk.

D) Végezetül ismét feltesszük a kérdést: „Géza vagy István idejében alapították-e a veszprémvölgyi monostort?” (HOLLER 2011: 276). Ha az adománylevél és a megújító oklevél szövegébe tekintünk, egyik uralkodónkhoz való kötése sem problémamentes. Ha a metropolitának az alapításra való felkérését Istvánhoz kötjük, akkor az alapítást 997 és 1000 közé tehetjük. István korábban említett Bizánc-ellenessége nem mérvadó, hiszen – utaltunk rá – nem vallásos meggyőződésből fakadt. Ellenben problémás az adománylevél azon kitétele, miszerint az alapítás „a magam, hitvesem és gyermekeim [...] lelki üdvéért” történik. Istvánnak ekkor

minden bizonnyal még nincsenek gyermekei. Az adott körülmények között tehát e megfogalmazást csupán oklevélformulának tekinthetjük, a konkrét élethelyzetre alkalmazva pedig a „leendő” (ti. gyermekeim) odaértésével értelmezhetjük. Ezzel szemben a Géza nevében megfogalmazott formulának – a formulaszerűsége túlmutatva, az alapítás lehetséges okaira tekintve – mind a „hitvesem” (Sarolt), mind a „gyermekeim” (eltaszított feleségként egy vagy két lánya) kitételnek az alapítás szándékával összefüggő, kiemelt jelentőséget tulajdoníthatunk.

A Géza idejében történt alapításnak ugyanakkor a megerősítő oklevél „privilegium Sancti Stephani” szavai mondanak ellent. Nem könnyű ugyanis azt feltételeznünk, hogy az egyebekben (*auctor monasterii, privilegium* stb.) jogi szempontból oly precíz renovatio szövegében efféle tévesztés vagy „az igazságot nem teljesen feltáró” (HOLLER 2012: 69) csúsztatás helyet kaphat.

Bárhogyan is, az egyik nehézséggel a másik javára feltétlenül szembe kell néznünk. Amint a probléma felvetésének kapcsán említettem, e kérdésben nem kívánok állást foglalni. A fent vázolt ellentmondásnak a feloldása további, elsősorban történettudományi, diplomatikai kutatásokat igényel. Nyelvtörténeti szempontból ugyanakkor elegendőnek látszik az ezredforduló környékére történő datálás pontossága, mely nem jelentős módosító javaslatom szerint: 1001 előtt. 1001 a (latin rítusú) veszprémi püspökség alapításának („átvételének”?) legkésőbbi lehetséges időpontja. (Egyebekben megjegyezzük, hogy a fenti – „Turkia metropolitájának” mint a monostor alapítójának (*auctor monasterii*) a személyét és hivatalát középpontba állító – gondolatmenet nyomán „Heribert C” Szent István udvarában 1002-ben történő megjelenésének, amelyhez SZENTPÉTERY a hagyományossá vált „1002 előtt” datálást kötötte [1918: 51], a monostor alapítása és a görög oklevél keletkezése szempontjából nincs relevanciája, ezért az adománylevél datálására vonatkozóan célszerű teljes mértékben figyelmen kívül hagyni.)

Az 1001-es terminus ante quem ugyanakkor megengedi mind az István fejedelemként uralkodása (997–1000) alatti, mind a korábbi, Géza idejében történt alapítás feltételezését. Mindazonáltal nyitva hagyja az uralkodó görög(ös) *κράλης* méltóságnévének (mely a VeszprAd. szövegében eszerint feltehetően nem a felkent, megkoronázott keresztény uralkodót jelöli) történettudományi-nyelvtörténeti kérdéskörét, mely azonban a jelen tanulmány keretein messze túlmutat.

E) Nyelvelmlékünk magyar nyelvű szórványai eszerint a 10. század végének nyelvi állapotát tükrözik. Az oklevél görög nyelvű szövegébe foglalt anyanyelvi adatok tehát – legalábbis időben – nagyjából „félúton” foglalnak helyet jeles forrásaink, a Konstantin-féle nyelvelmlék (DAI.) és a Tihanyi alapítólevél között. Mindezek nyomán nyelvelmlékünknek – HOLLER LÁSZLÓ rendkívül alapos és újbóli megfontolásokra készítő írásainak (2011, 2012) végső konklúziájához csatlakozva – talán „sikerült visszaadni [...] a magyarországi oklevelek sorában őt jogosan megillető legelső helyet” (2011: 294).

Kulcsszók: Veszprémi apácamonostor adománylevél, a veszprémi monostor alapításának ideje, a bizánci egyház Magyarországon, görög nyelvű adománylevél, *auctor monasterii*, Turkia metropolitája.

A hivatkozott irodalom

- ALMÁSI TIBOR – RÉVÉSZ ÉVA – SZABADOS GYÖRGY szerk. 2010. „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged.
- BAÁN ISTVÁN 1988. A körtvélyesi monostor. *Vigilia* 53: 749–54.
- BAÁN ISTVÁN 1995a. „Turkia metropóliája”. Kísérlet a Szent István kori magyarországi ortodox egyházszervezet rekonstrukciójára. In: H. TÓTH szerk. 1995: 19–26.
- BAÁN ISTVÁN 1995b. „Turkia metropolitája”. Újabb adalék a bizánci egyház történetéhez a középkori Magyarországon. *Századok* 129: 1167–70.
- BAÁN ISTVÁN 1997. The Foundation of the Archbishopric of Kalocsa. The Byzantine Origin of the Second Archdiocese in Hungary. In: URBANCZYK, P. ed., *Early Christianity in Central and East Europe*. Wydawnictwo DIG, Warszawa, 67–73.
- BALOGH ALBIN 1947. A veszprémvölgyi görög monostor alapítása. A legrégebb magyarországi oklevél. *Regnum* 6 (1944–46): 21–30.
- BÉKEFI REMIG 1907. A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Hornyánszky Nyomda, Bp.
- BMFD. = Byzantine monastic foundation documents. A complete translation of the surviving founders' typika and testaments 1–5. Ed. JOHN THOMAS – ANGELA CONSTANTINIDES HERO. *Dumbarton Oaks Research Library and Collection*, Washington D. C., 2000.
- BODÓ BALÁZS 2002. A veszprémvölgyi apácakolostor építéstörténete és kőfaragványai. *Műemlékvédelmi Szemle* 12/1: 41–63.
- BROWNING, ROBERT 1983. *Medieval and Modern Greek*. Second edition. Cambridge University Press, Cambridge.
- CI. = Codex Iustinianus. Ed. PAULUS KRUEGER (KRÜGER). Weidmann, Berolini (Berlin), 1877.
- CIC. = Codex Iuris Canonici / Az egyházi törvénykönyv. Szerk. ERDŐ PÉTER. Második kiadás. Szent István Társulat, Bp., 1986.
- CFH. = Catalogus fontium historiae Hungaricae 1–3. Ed. ALBINUS FRANCISCUS GOMBOS. Szent István Akadémia, Bp., 1937–1938.
- CZEBE GYULA 1916. A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. Értekezések a történeti tudományok köréből 24/3. MTA, Bp., 131–244. (Belső oldalszámozásával hivatkozva: 1–114.)
- DARKÓ JENŐ 1917. A veszprémi apácamonostor alapító-levelének 1109.-i másolatáról. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 41: 257–72, 336–51.
- DEÉR JÓZSEF 1927–1928. Észrevételek Fehér Géza „A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban” című cikkére. *Századok* 61–62: 333–5.
- DÖMÖTÖR ADRIENN 2006. Régi magyar nyelvemlékek. Akadémiai Kiadó, Bp.
- DUDÁS BERTALAN – LEGEZA LÁSZLÓ – SZACSVAY PÉTER 1993. *Baziliták*. Mikes Kiadó, Bp.
- ÉrdyK. = Érdy Codex. Kiad. VOLF GYÖRGY. *Nyelvemléktár IV–V*. Bp., 1876.
- ÉRSZEGI GÉZA 1988. Szent István görög nyelvű okleveléről. *Levéltári Szemle* 38/3: 3–13.
- ÉRSZEGI GÉZA 2000. A veszprémvölgyi alapítólevél. In: KREDICS szerk. 2000: 159–75.
- FEHÉR GÉZA 1927–1928. A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban. *Századok* 61–62: 1–20.

- FÜLÖP ANDRÁS – KOPPÁNY ANDRÁS 2002. A veszprémvölgyi apácamonostor régészeti kutatása (1998–2002). *Műemlékvédelmi Szemle* 12/1: 5–40.
- GLATZ FERENC – KARDOS JÓZSEF szerk. 1988. *Szent István és kora*. MTA Történettudományi Intézet, Bp.
- GUILLON, ANDRÉ – FILIPPO BURGARELLA – ALESSANDRO BAUSANI 1981. *L’Impero bizantino e l’Islamismo*. Unione Tipografico-Editrice Torinese, Torino.
- GUTHEIL JENŐ 1930. *Veszprém, Szent Imre városa*. Adatok Veszprém Szent István-kori történetéhez. *Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém*. Különnyomat a Veszprém-vármegyei Múzeum és Múzeumi könyvtár 1929/30. Évi Jelentéséből.
- GUTHEIL JENŐ 1977. *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977/1983. *István király és műve*. 2. kiadás. Gondolat Kiadó, Bp.
- HERVAY, FERENC L. 1984. *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*. Editiones Cistercienses, Roma.
- HistConcNic. = D. THOMAE ITTIGII, *Historia Concilii Nicaeni observationibus maxime recentiorum scriptorum illustrata*. L. CHRISTIANUS LUDOVICI recensuit. Lipsiae, 1712.
- HOLLER LÁSZLÓ 1996. A magyar korona néhány alapkérdéséről. *Századok* 130: 907–64.
- HOLLER LÁSZLÓ 2011. Géza vagy István idejében alapították-e a veszprémvölgyi monostort? *Magyar Nyelv* 107: 276–98.
- HOLLER LÁSZLÓ 2012. Az 1109. évi veszprémvölgyi ítélettel néhány alapkérdéséről. *Magyar Nyelv* 108: 51–72.
- HÓMAN BÁLINT 1917. *Szent István görög oklevele*. *Századok* 51: 99–136, 225–42.
- HÓMAN BÁLINT [1928]. *Őstörténet – törzsi szervezet – keresztény királyság*. Magyar történet 1. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp.
- HORVÁT ISTVÁN 1834. *Boldog Aszszony Veszprém Völgyi Apátza Monostorának alkotó Görög Ólevele* [!] Szent István Magyar Királytól Kálmán Magyar Királynak 1109-ik évi Hiteles Másolatából két Réz Táblával. *Tudományos Gyűjtemény* 18/1: 84–106.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1904. *Szent István király élete*. Szent-István-Társulat, Bp.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1927. *A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997–1095*. Szent László Nyomda, Oradea/Nagyvárad.
- KNIEZSA ISTVÁN 1947. *Padrag, Paloznak*. *Magyar Nyelv* 42: 140–2.
- KOMÁROMI LÁSZLÓ 2006. A bizánci hatás egyes kérdései a középkori magyar házassági jogban. *Iustum Aequum Salutare* 2/1–2: 159–70.
- KOMÁROMI LÁSZLÓ 2007. A bizánci kultúra egyes elemei és közvetítő tényezői a középkori Magyarországon. *Iustum Aequum Salutare* 3/1: 215–28.
- KOMJÁTHY MIKLÓS 1971. A veszprémvölgyi alapítólevél kibocsátójáról. *Levéltári Közlemények* 42: 33–49.
- KOSZEV, DIMITÂR – HRISZTOV, HRISZTO – ANGELOV, DIMITÂR 1971. *Bulgária története*. Gondolat Könyvkiadó, Bp.
- KRAJNYÁK GÁBOR 1925–1926. *Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög egyházi vonatkozásai*. *Századok* 59–60: 498–507.
- KREDICS LÁSZLÓ szerk. 2000. *Válaszúton. Pogányság–kereszténység, kelet–nyugat*. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről. MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém.
- KRISTÓ GYULA 1988. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Magvető Könyvkiadó, Bp.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Magyarország története 895–1301*. Osiris Kiadó, Bp.

- KRISTÓ GYULA szerk. 1999. Az államalapítás korának írott forrásai. Szegedi Középkori Könyvtár 15. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged.
- LAKATOS ANDOR 2010. Kalocsa, az érseki város. <http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/kalocsa-az-erseki-varos-eloadas-2010> (2012. 08. 02.)
- LÁSZLÓ GYULA 1963. A magyar pénzverés kezdeteiről. Vázlat. Századok 97: 382–97.
- MAKK FERENC 1996. Magyar külpolitika (896–1196). Szegedi Középkorász Műhely, Szeged.
- MargLeg. = Margit-legenda. Kiadása: Szent Margit élete 1510. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Az átiratot és a jegyzeteket készítette: DÖMÖTÖR ADRIENNE és PÓLYA KATALIN. Régi Magyar Kódexek 10. MTA Nyelvtudományi Intézete, Nyelvtörténeti és Dialektológiai Osztály, Bp., 1990.
- MELICH JÁNOS 1910. A magyar nyelv szláv jövevényei. 1. közlemény. Magyar Nyelv 6: 289–99.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. A honfoglaláskori Magyarország. MTA, Bp.
- MGH. Lib. mem. 1. = Liber Memorialis Romaricensis 1–2. Edd. EDUARD HLAWITSCHKA – KARL SCHMID – GERD TELLENBACH. In: Monumenta Germaniae Historica, Libri Memoriales 1/1–2. Weidmann, Dublin–Zürich, 1970.
- MGH. SS 14. = Monumenta Historiae Lobiensis. Ed. G. WAITZ. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 14. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1883: 543–55.
- MGH. SS 17a. = De fundatoribus monasterii Diessensis (954–1250). Ed. PH. JAFFÉ. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 17. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1861: 328–31.
- MGH. SS 17b. = Auctarium Ekkehardi Altahense (508–1139). Ed. PH. JAFFÉ. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 17. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1861: 360–5.
- MGH. SS 17c. = Annales Osterhovenses (43–1313, 1365–1433). Ed. W. WATTENBACH. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 17. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1861: 538–58.
- MGH. SS 19. = Epitaphia ducum Silesiae (1162–1342). Ed. W. ARNDT. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 19. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1866: 550–2.
- MGH. SS 24a. = Flores temporum auctore fratre ordinis Minorum Suevo (–1292). Ed. O. HOLDER-EGGER. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 24. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1879: 230–50.
- MGH. SS 24b. = Historia brevis monasterii Salemitani (1134–1210). Ed. G. WAITZ. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 24. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1879: 643–6.
- MGH. SS 24c. = Annales Sancti Blasii Brunsvicensis (310, 905–1314). Ed. G. WAITZ. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 24. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1879: 824–5.
- MGH. SS 25a. = Aegidius Aureaevallensis, Gesta episcoporum Leodiensium. Ed. I. HELLER. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 25. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1880: 14–129.
- MGH. SS 25b. = Historia monasterii Rastedensis. Ed. G. WAITZ. In: Monumenta

- Germaniae Historica, Scriptorum 25. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1880: 498–511.
- MGH. SS 27. = Thomas de Wykes canonicus Osneiensis, Chronicon, Excerpta (1147–1287). Edd. F. LIEBERMANN – R. PAULI. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 27. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1885: 484–502.
- MGH. SS 28. = Matheus Westmonasteriensis [Pseudo], Flores historiarum, Excerpta (1154–1307). Ed. F. LIEBERMANN. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 28. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1888: 456–504.
- MGH. SS 30/1. = Cronica Reinhardsbrunnensis (530–1338). Ed. O. HOLDER-EGGER. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 30. Pars 1. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1896: 514–656.
- MGH. SS 34. = Chronica monasterii Casinensis [Redactio 1, cod. A]. Ed. H. HOFFMANN. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 34. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1980: 16–607.
- MGH. SS rer. Ger. 36. = Iohannes abbas Victoriensis, Liber certarum Historiarum 1–2. Ed. F. SCHNEIDER. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum 36/1–2. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae–Lipsiae, 1909–1910.
- MKatLex. = Magyar Katolikus Lexikon 1–15. Főszerk. DIÓS ISTVÁN. Szent István Társulat, Bp., 1993–2010.
- MKatLex. on-line = Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu> (2012. 08. 12.) [Olykor szócikkeiben is különbözik a MKatLex. nyomtatott változatától.]
- MOLNÁR JÓZSEF – SIMON GYÖRGYI /1980. Magyar Nyelvelmékek. Harmadik, javított és bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Bp.
- MORAVCSIK GYULA 1938. Görög nyelvű monostorok Szent István korában. In: SERÉDI szerk. 1938. 1: 387–422.
- MORAVCSIK GYULA /1988. Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. A kéziratot gondozta és közreadja KAPITÁNYFÉNY ISTVÁN – RITOÓK ZSIGMOND. Második kiadás. Akadémiai Kiadó, Bp.
- NÓTÁRI TAMÁS 2005. Róma és Bizánc missziós kísérletei a IX. századi Bulgáriában. *Belvedere Meridionale* 17/1–2: 22–35.
- Nov. = Imperatoris Iustiniani Novellae quae vocantur sive constitutiones quae extra codicem suopersunt ordine chronologico digestae 1–2. Ed. C. E. ZACHARIAE A LINGENTHAL. B. G. Teubner, Lipsiae, 1881.
- PAIS DEZSŐ 1939. A veszprémi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék. *MNyTK.* 50. Bp.
- PAIS DEZSŐ 1940. Az „auctor monasterii” a veszprémi apácák Kálmán-féle megerősítő levelében. *Magyar Nyelv* 36: 41–2.
- PÉTERFFY, P. CAROLUS 1741. *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata. Ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDCCXV. Pars Prima. Typis Haeredum Royerianorum, Posonii.*
- PIRIGYI ISTVÁN 1988. A bizánci szertartású kereszténység helyzete Magyarországon Szent István korában. In: GLATZ–KARDOS szerk. 1988: 161–5.
- PIRIGYI ISTVÁN 1990. A magyarországi görög katolikusok története 1–2. Görög katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza.
- PL. = [Patrologia Latina.] *Patrologiae Cursus Completus seu Bibliotheca Universalis [...]*

- Omnium SS Patrum, Doctorum Scriptorumque Ecclesiasticorum [...]. Series Latina. 1–217. Accurante JACQUES-PAUL MIGNE. Parisiis, 1844–1855. Új kiadása: 1880–1895.
- RÉVÉSZ ÉVA 2010. Delján Péter herceg, bán, cár az első ezredforduló táján. In: ALMÁSI–RÉVÉSZ–SZABADOS szerk. 2010: 361–72.
- RIS. 2. = Rerum Italicarum Scriptores. Tomus secundus. Collegit, ordinavit & praefationibus auxit LODOVICO ANTONIO MURATORI. Mediolani, 1723.
- SÁRY PÁL 2007. Szerzetesek és monostorok a iustinianusi jog forrásaiban. *Iustum Aequum Salutare* 3: 57–76.
- SCC. 6. = Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio. Tomus sextus. Ed. JOANNES DOMINICUS MANSI. Florentiae, 1761.
- SCG. = Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786. 1–8. Ed. JOSEPHUS CANIVEZ. Bureaux de la Revue d’histoire ecclésiastique, Louvain, 1933–1941.
- SCHREINER, PÉTER 2002. Bizánc. Bevezetés a bizantinológiába. Bizantinologiai Intézeti Alapítvány, Bp.
- SERÉDI JUSZTINIÁN szerk. 1938. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára 1–2. MTA, Bp.
- SRH.² = Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum 1–2. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE. Második, bővített kiadás. Gondozta: SZOVÁK KORNÉL – VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Nap Kiadó Bt., Bp., 1999.
- SZAMOTA ISTVÁN 1895. A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele mint a magyar nyelv legrégebb hiteles és egykorú emléke. *Nyelvtudományi Közlemények* 25: 129–67. (Különnyomat: 1896.)
- SZÁNTÓ KONRÁD 1983. A katolikus egyház története 1. A katolikus egyház története alapításától a reformációig. Ecclesia, Bp.
- SZÉKELY OTTOKÁR 1942. A ciszterci apácák Magyarországon. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., Bp. Különnyomat a Ciszterci Rend budapesti Szent Imre-gimnáziumának 1941–42. évi évkönyvéből.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010a. Cikádor. Helynévtörténeti Tanulmányok 6: 7–34.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010b. A Tihanyi alapítólevél görög helynevei. [1. közlemény: *p&ra.*] *Magyar Nyelv* 106: 295–307.
- SZENTPÉTERY IMRE 1918. Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Székfoglaló. *Értekezések a történeti tudományok köréből* 24. MTA, Bp., 581–640. (Belső oldalszámozásával hivatkozva: 1–64.)
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. Magyar oklevéltan. A magyarországi középkori okleveles gyakorlat ismertetése. Magyar Történelmi Társulat, Bp.
- SZENTPÉTERY IMRE 1938. Szent István király oklevelei. In: SERÉDI szerk. 1938. 2: 133–202.
- SZUROMI SZABOLCS ANZELM 2002. A püspöki joghatóság és a szerzetesi közösségek a VI. századig. In: KRÁNITZ MIHÁLY szerk., *Az atyák dicsérete. A 60 éves Vanyó László köszöntése.* Szent István Társulat, Bp.
- TIMKÓ IMRE 1971. Keleti kereszténység, keleti egyházak. Szent István Társulat, Bp.
- THOROCZKAY GÁBOR 2010. Néhány megjegyzés a Szent István-i egyházszerzés folyamatához. In: ALMÁSI–RÉVÉSZ–SZABADOS szerk. 2010: 437–44.

- TÓTH ENDRE 2012. A veszprémi kolostor alapításáról és Imre herceg menyasszonyáról. *Magyar Nyelv* 108: 327–30.
- H. TÓTH IMRE 1995. A magyarság korai kapcsolatai az ortodox szlávokkal. In: UŐ. szerk. 1995. 27–35.
- H. TÓTH IMRE szerk. 1995. Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig. JATE Szláv Tanszéke, Szeged.
- TÖRÖK JÓZSEF 1990. Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon. Panoráma, Bp.
- TÖRÖK JÓZSEF 2001. A magyar egyházmegyék alakulása az ezer év alatt. In: CSÉFALVAY PÁL – MARIA ANTONIETTA DE ANGELIS szerk., A magyar kereszténység ezer éve. Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, Bp.
- VAJAY SZABOLCS 1967. Géza nagyfejedelem és családja. In: KRALOVÁNSZKY ALÁN szerk., Székesfehérvár évszázadai 1. Az államalapítás kora. Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága, Székesfehérvár, 63–100.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk. 2002. Szent István és az államalapítás. Osiris Kiadó, Bp.
- ZSOLDOS ATTILA 2000. A magyar királynék és Veszprém az Árpád-korban. In: KREDICS szerk. 2000: 177–84.

The Greek deed of gift of the monastery of Veszprém Valley – the earliest extant document of Hungarian?

The time of foundation of the monastery of Veszprém Valley (before 1002) is subject to general consensus among Hungarian historical linguists on the basis of earlier historical research in diplomatics. Thus, the deed of gift of the monastery, written in Greek, is taken to be the earliest extant written record of Hungarian. Recently historians like Gyula Moravcsik and György Györffy have argued that the actual foundation of the monastery may have happened later, around 1018. The latter view can now be found in papers on historical linguistics, too. The latest discussions of this topic were Holler (2011) and (2012). In those papers, the author argued against Moravcsik and Györffy's view and dated the foundation of the monastery even earlier than usual (around 980). The present paper departs from the traditional view of historians linking the time of foundation to the assumed founder (be it Prince Géza or King Stephen) and historical events related to him, and suggests that pieces of evidence contributed by philology, diplomatics, ecclesiastical law, and monastic history should be taken into consideration instead. The author first wants to clarify the ecclesiastical legal notion of *auctor monasterii*, a term occurring in the diploma renewing the deed of gift (1109) and having given rise to plenty of guesswork during the related historiographic debate now going back to a whole century. Then, he submits the Greek text of the deed of foundation to philological analysis, trying to identify the actual person referred to by that term. The canonical/ecclesiastical historical circumstances of the foundation of the monastery by the Greek metropolitan now determine the possible date of foundation. On that basis, the traditional date turns out to be confirmed, with a slight modification of a single year: "before 1001". In sum, the author wishes to reinstall this document in its due position as indeed the earliest written record extant of the Hungarian language.

Keywords: deed of gift of Veszprém Valley, time of foundation of the monastery of Veszprém Valley, Byzantine church in Hungary, deed of gift in Greek, *auctor monasterii*, the metropolitan of Turcia.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF